

به نام خالق وجود

که ما را به وجود رساند،

تا ما در بودن،

خود را به کمال ذات برسانیم.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده هنر و معماری

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته مرمت اشیاء تاریخی و فرهنگی

با عنوان:

بررسی مبانی نظری مرمت و حفاظت از آثار شهداء با تکیه بر آثار موزه‌های شهدای تبریز

استاد راهنما:

جناب آقای مهندس محمد حسن محب علی

استاد مشاور:

جناب آقای علی نعمتی بابایلو

پژوهشگر:

مریم ماهی

۱۳۹۰ - ۱۳۹۱

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

و آنانکه عشق را در وجود من جاری ساختند.

با تمام وجود پاس می‌دارم ایثار و حرمت را. حرمت انسان‌هایی که هریک بهایی برای ماندگاری خاک وطن پرداخته‌اند به سرخی خون و سبزی لیبک و سفیدی عروج. ایثارگرانی که جان و خاک را به هم گره زده و هر دو را زرین و پُر بها ساخته‌اند. اینک وظیفه‌ی ماست که ارزش‌های دفاع از وطن را از گذشته تحویل گرفته و با گشودن پره‌های شناخت آن، به آیندگان بسپاریم.

با تشکر و قدردانی فراوان، از استاد ارجمند جناب آقای مهندس محمدحسن محب علی استاد راهنما، و جناب آقای علی نعمتی‌بابیلو استاد مشاور که با بزرگواری هدایت این پایان‌نامه را بر عهده داشتند.

از استادان گرامی جناب آقای دکتر رسول وطن‌دوست و جناب آقای رضا وحیدزاده که با کمال صبر و حوصله سوالات مرا بی پاسخ نگذاشتند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

و نیز از اساتید عزیز جناب آقای دکتر مهدی حجّت و جناب آقای دکتر محمد فرضیان و آقای حمید ملکیان که مرا صمیمانه در دفتر پژوهشی خویش پذیرفتند و با اطلاعات ارزنده‌ی خود در گردآوری مطالب این پژوهش یاری‌رسان بنده بودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

همچنین از همکاران گرامی در معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران تبریز جناب آقای جابر ابوالفتح‌زاده و جناب آقای مهدی خانسی و آقای عین‌اله بابازاده و همکاران گرامی در موزه‌ی شهدای تهران بخصوص خانم صفورا احمدی و دوستان عزیزم کمال سپاس و قدردانی را دارم.

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **مریم ماهی** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته **مرمت اشیاء تاریخی و فرهنگی**، با شماره ی دانشجویی **۸۸۰۸۳۸۷۲۴۰۰** اعلام می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان‌نامه با عنوان: **بررسی مبانی نظری مرمت و حفاظت از آثار شهداء با تکیه بر آثار موزه‌ای شهدای تبریز**، حاصل کار پژوهشی خود بوده و چنانچه دستاوردهای پژوهشی دیگران را مورد استفاده قرار داده باشم. طبق ضوابط و رویه‌های جاری، آن را ارجاع داده و در فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام. علاوه بر آن تأکید می‌نمایم که این پایان‌نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر ارائه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدینوسیله متعهد می‌شوم در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام توسط دانشگاه بدون کوچکترین اعتراض آن را بپذیرم.

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ :

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم مریم ماهی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره

بحروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما

عنوان	شماره صفحه
مقدمه	۱
فصل اول: کلیات پژوهش	۳
۱-۱- اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن	۵
۲-۱- هدف‌های تحقیق	۶
۳-۱- سؤالات یا فرضیه‌های تحقیق	۷
۴-۱- چهارچوب نظری و پیشینه‌ی تحقیق	۸
۵-۱- روش تحقیق یا رویکرد پژوهشی (تاریخی، توصیفی و غیره)	۱۲
۶-۱- روش پژوهش یا روش گردآوری اطلاعات (کتابخانه‌ای، مصاحبه، . . .)	۱۲
۷-۱- جامعه‌ی آماری	۱۴
فصل دوم: پویای جنگ در موزه‌های دنیا و ایران	۱۵
۱-۲- جنگ	۱۶
۲-۲- موزه‌ی جنگ و روایت ایثارگری	۱۸
۱-۲-۲- مفهوم موزه	۱۸
۱-۱-۲-۲- تعاریف	۱۸
۲-۱-۲-۲- تاریخچه‌ی موزه	۱۹
۳-۱-۲-۲- اهداف موزه	۲۱
۲-۲-۲- موزه‌ی جنگ در نگاه دنیا	۲۳
۱-۲-۲-۲- موزه‌ی جنگ شهر مسکو	۲۵
۲-۲-۲-۲- موزه‌ی جنگ کان در فرانسه	۲۷
۳-۲-۲-۲- موزه‌ی جنگ کره‌ی شمالی	۲۸
۳-۲-۲- یادمان‌ها، نگاهی ویژه بر ایثارگران جنگ	۲۹
۱-۳-۲-۲- یادمان هولوکاست	۳۰
۲-۳-۲-۲- یادمان سربازان جنگ ویتنام در کنتاکی، آمریکا	۳۲
۳-۳-۲-۲- پارک یادبود صلح هیروشیما، ژاپن	۳۳
۴-۳-۲-۲- یادمان‌های بغداد، عراق	۳۴
۵-۳-۲-۲- مصداق‌هایی دیگر از یادمان‌های دنیا	۳۵
۴-۲-۲- موزه‌ی جنگ و ایثارگری در ایران	۳۶
۳-۲-۲- موزه‌ی شهدای تبریز	۳۸
۱-۳-۲- مطالعه‌ی بنای موزه‌ی شهدای تبریز	۳۸
۲-۳-۲- ایثار مردمی آذربایجان در جنگ	۴۱

فصل سوم: بررسی ارزش‌های نهفته در آثار شهداء و طبقه‌بندی آنها	۴۴
۱-۳- آثار شهداء و میراث فرهنگی	۴۵
۲-۳- بررسی معیارهای ارزشی نهفته در آثار شهداء	۴۸
۱-۲-۳- مفهوم ارزش	۴۸
۲-۲-۳- ارزش فرهنگی	۵۲
۱-۲-۲-۳- تعریف فرهنگ	۵۳
۲-۲-۲-۳- هویت و ماهیت	۵۵
۳-۲-۲-۳- مفهوم شهید و شهادت	۵۶
۴-۲-۲-۳- تعریف فرهنگ جبهه و شهادت	۵۶
۳-۲-۳- ارزش تاریخی	۵۹
۱-۱-۲-۳- تاریخ	۵۹
۲-۱-۲-۳- دیدگاه نوستالژی و آثار شهداء	۶۰
۳-۱-۲-۳- تاریخ، زمان و آثار شهداء	۶۲
۴-۱-۲-۳- تاریخ و آثار شهداء	۶۳
۴-۲-۳- ارزش اسنادی	۶۴
۵-۲-۳- ارزش اجتماعی	۶۷
۱-۵-۲-۳- ارزش دینی	۷۰
۲-۵-۲-۳- ارزش مردم‌شناسی	۷۳
۶-۲-۳- بحث اصالت	۷۵
۳-۳- طبقه‌بندی آثار بر اساس حفاظت و ارزش‌های موزه‌ای	۷۸
۱-۳-۳- گزینش آثار در تعریف موزه	۷۸
۲-۳-۳- طبقه‌بندی و گونه‌شناسی آثار	۸۱
۱-۲-۳-۳- طبقه‌بندی موضوعی آثار بر اساس هویت و مفهوم آنها	۸۱
۲-۲-۳-۳- طبقه‌بندی موضوعی آثار بر اساس ارزش‌های نگهداری	۸۳
۳-۲-۳-۳- طبقه‌بندی موضوعی آثار بر اساس هویت فردی شهید و مفهوم زمانی آثار	۸۳
۱-۳-۲-۳-۳- آثار شهدای جنگ	۸۴
۲-۳-۲-۳-۳- آثار شهدای مربوط به غیر از زمان جنگ	۸۵
۴-۲-۳-۳- طبقه‌بندی موضوعی آثار بر اساس جنس و مواد ساختاری آنها	۸۵
۵-۲-۳-۳- طبقه‌بندی بر اساس مقتضیات زمانی و مکانی شهید	۹۰
فصل چهارم : مبانی نظری مرمت و حفاظت از آثار شهداء	۹۱
۱-۴- مبانی نظری حفاظت و مرمت آثار شهداء	۹۲
۱-۱-۴- مطالعه و حفاظت	۹۴

۹۵	..... ۱-۱-۱-۴ حذف عوامل آسیب‌زا در امر مطالعه و حفاظت
۹۵	..... ۲-۱-۱-۴ حفظ عوامل آسیب‌زا در روند حفظ ارزش‌های اصالت اثر
۹۷	..... ۲-۱-۱-۴ مداخله و حفاظت
۹۸	..... ۲-۴ فن‌شناسی
۱۰۳	..... ۳-۴ آسیب‌شناسی
۱۰۳	..... ۱-۳-۴ آسیب‌شناسی در آثار شاخص
۱۰۳	..... ۱-۱-۳-۴ آسیب‌شناسی آثار کاغذی
۱۰۴	..... ۲-۱-۳-۴ آسیب‌شناسی آثار پارچه‌ای
۱۰۴	..... ۳-۱-۳-۴ آسیب‌شناسی آثار فلزی
۱۰۵	..... ۴-۱-۳-۴ آسیب‌شناسی آثار مضبوط با ساختار و پوشش شیمیایی
۱۰۵	..... ۵-۱-۳-۴ آسیب‌شناسی آثار مواد ترکیبی
۱۰۵	..... ۲-۳-۴ عوامل آسیب‌ها
۱۰۶	..... ۱-۲-۳-۴ نور
۱۰۹	..... ۲-۲-۳-۴ دما و رطوبت
۱۱۳	..... ۳-۲-۳-۴ مواد آلاینده و ذرات معلق در هوا
۱۱۴	..... ۴-۲-۳-۴ عوامل میکرو ارگانیسمی
۱۱۵	..... ۳-۳-۴ طبقه‌بندی آسیب‌ها
۱۱۷	..... ۴-۴ حفاظت و نگهداری
۱۱۷	..... ۱-۴-۴ شرایط محیطی نگهداری اموال تاریخی منقول
۱۱۹	..... ۲-۴-۴ حفاظت آرشیوی
۱۱۹	..... ۱-۲-۴-۴ مخزن و نگهداری
۱۲۰	..... ۱-۱-۲-۴-۴ شرایط نگهداری اسناد کاغذی
۱۲۳	..... ۲-۱-۲-۴-۴ شرایط نگهداری آثار پارچه‌ای
۱۲۶	..... ۳-۱-۲-۴-۴ شرایط نگهداری آثار فلزی
۱۲۸	..... ۴-۱-۲-۴-۴ شرایط نگهداری سایر آثار
۱۲۸	..... ۲-۲-۴-۴ کارگاه‌های مرمت و ویژگی‌های آن
۱۳۰	..... ۳-۴-۴ حفاظت موزه‌ای
۱۳۱	..... ۱-۳-۴-۴ محیط
۱۳۵	..... ۲-۳-۴-۴ ویرین
۱۳۷	..... ۳-۳-۴-۴ نمایش و جایگاه اثر
۱۳۹	..... نتیجه‌گیری
۱۴۱	..... منابع

فهرست تصاویر:

شماره وزیرنویس تصاویر

شماره صفحه

- تصویر ۲-۲-۱- موزهی آناوا در تایلند، مأخذ: www.iranto.ca، ۲۰۱۱..... ۲۴
- تصویر ۲-۲-۲- نمای بیرونی موزهی جنگ مسکو، مأخذ: پایگاه اطلاع‌رسانی فرهنگی ایران و روسیه، ۲۰۱۲..... ۲۴
- تصویر ۲-۲-۳- نمای داخلی موزهی جنگ مسکو، مأخذ: پایگاه اطلاع‌رسانی فرهنگی ایران و روسیه، ۲۰۱۲..... ۲۶
- تصویر ۲-۲-۴- نمای بیرونی موزهی جنگ کان فرانسه، مأخذ: کیوان‌نیا: ۱۳۸۶..... ۲۷
- تصویر ۲-۲-۵- موزهی جنگ کان فرانسه، مأخذ: کیوان‌نیا: ۱۳۸۶..... ۲۷
- تصویر ۲-۲-۶- موزهی جنگ در پیونگ‌یانگ کره‌ی شمالی، مأخذ: گروه مهندسان شبستان یزد، ۱۳۸۷: ۲۰۶..... ۲۸
- تصویر ۲-۲-۷- بنای یادمان هولوکاست در برلین، مأخذ: [daniel-libeskind](http://daniel-libeskind.com)، ۲۰۱۱..... ۳۰
- تصویر ۲-۲-۸- نمادهای کشته‌شدگان هولوکاست در یادمان برلین، مأخذ: [daniel-libeskind](http://daniel-libeskind.com)، ۲۰۱۱..... ۳۰
- تصویر ۲-۲-۹- طرح پلانی یادمان هولوکاست در برلین، مأخذ: [daniel-libeskind](http://daniel-libeskind.com)، ۲۰۱۱..... ۳۱
- تصویر ۲-۲-۱۰- یادمان جنگ ویتنام در کنتاکی آمریکا، به‌همراه پلان آن، مأخذ: مهندسان شبستان یزد، ۱۳۸۷: ۲۰۱..... ۳۲
- تصویر ۲-۲-۱۱- مجموعه یادمان‌هایی در بغداد، مأخذ: مهندسان شبستان یزد، ۱۳۸۷: ۲۱۹..... ۳۴
- تصویر ۲-۲-۱۲- یادمان شهید در دمشق، مأخذ: مهندسان شبستان یزد، ۱۳۸۷: ۲۱۶..... ۳۵
- تصویر ۲-۳-۱- نمای آجری موزهی شهدای تبریز، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹..... ۳۹
- تصویر ۲-۳-۲- قسمتی از تزئینات داخلی بنای موزهی شهدای تبریز، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹..... ۳۹
- تصویر ۳-۱-۱- سرپند شهید، مأخذ: (نگارنده) موزهی شهدای تبریز، ۱۳۸۹..... ۴۷
- تصویر ۲-۲-۳- رزمندگان ایران در منطقه‌ی جنگی، مأخذ: پایگاه اطلاعاتی فارس نیوز، ۱۳۸۸..... ۵۵
- تصویر ۲-۲-۳- مجموعه آثاری از شهید شریف علیزاده، مأخذ: نگارنده، موزهی شهدای تبریز، ۱۳۸۹..... ۵۸
- تصویر ۲-۲-۳- مجموعه آثاری از شهیدی گمنام، مأخذ: نگارنده، موزهی شهدای تبریز، ۱۳۸۹..... ۶۰
- تصویر ۲-۲-۴- اسکناس رایج دهه‌ی ۶۰ هـ.ش؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹..... ۷۳
- تصویر ۳-۳-۱- چغیبه‌ی آغشته به خون شهید، مأخذ: موزهی شهدای تهران (نگارنده)، ۱۳۸۹..... ۷۸
- تصویر ۲-۳-۳- جاقوی فلزی یافت شده از تفحص، مأخذ: موزهی شهدای تبریز (نگارنده)، ۱۳۸۹..... ۸۴
- تصویر ۳-۳-۱- شرایط اولیه‌ی نگهداری آثار. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۰۷
- تصویر ۲-۳-۴- شرایط کنونی نگهداری آثار. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۰۷
- تصویر ۳-۳-۴- حضور نور مخرب در سالن موزه از پنجره‌ها؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۰۷
- تصویر ۴-۳-۴- لامپ‌های الکترونیکی سقفی؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۰۷
- تصویر ۵-۳-۴- دستگاه رطوبت/دمانگار دیجیتالی، موزهی شهدای تبریز. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۱۵
- تصویر ۶-۳-۴- اثر آغشته به لکه‌ی خون؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۱۶
- تصویر ۱-۴-۴- مخزن کاغذ؛ مأخذ: www.uk.nord-plan.com، ۲۰۱۲..... ۱۲۲
- تصویر ۲-۴-۴- مخزن مواد آلی؛ مأخذ: www.uk.nord-plan.com، ۲۰۱۲..... ۱۲۳
- تصویر ۳-۴-۴- دو نما از مخزن پارچه؛ مأخذ: www.uk.nord-plan.com، ۲۰۱۲..... ۱۲۵
- تصویر ۴-۴-۴- نمونه ویتترین‌های پیشنهادی؛ مأخذ: www.themidtowngazette.com، ۲۰۱۱..... ۱۳۵
- تصویر ۵-۴-۴- ویتترین‌های پیشنهادی برای آثار حجمی متفاوت، کنار دیوار. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۳۶
- تصویر ۶-۴-۴- ویتترین‌های پیشنهادی برای آثار نوشتاری با دقت تمرکز، وسط سالن. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۳۶
- تصویر ۷-۴-۴- طرح اولیه‌ی ویتترین‌ها برای موزه. بنیاد شهید استان آذربایجان شرقی. مأخذ: محمدحسین کنگری، ۱۳۹۱..... ۱۴۴
- تصویر ۸-۴-۴- ویتترین نامناسب برای اتومبیل شهید حسن شفیعی‌زاد (مکان شهادت شهید)، موزهی شهدای تبریز. نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۴۹
- تصویر ۹-۴-۴- شیوه‌ی نمایش هر اثر با تکیه‌گاه مخصوص خود، موزهی شهدای تبریز. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۴۶

فهرست جدول‌ها:

شماره و زیرنویس جدول‌ها	شماره صفحه
جدول ۱-۲-۲-اسامی موزه‌های جنگ و شهداء به‌همراه سال تأسیس، مأخذ: اداره کل موزه‌های سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۳.....۳۷	۳۷
جدول ۱-۳-۲-آمار ایثارگران کل کشور در سال ۱۳۸۹، مأخذ: واحد آمار و اطلاعات بنیاد شهید و امور ایثارگران تبریز، ۱۳۸۸.....۴۲	۴۲
جدول ۲-۳-۲-آمار ایثارگران استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۸۶، واحد آمار و اطلاعات بنیاد شهید و امور ایثارگران تبریز، ۱۳۸۸.....۴۲	۴۲
جدول ۱-۲-۳-آیاتی که مستقیماً از مقام شهید سخن گفته است، مأخذ: نگارنده.....۷۲	۷۲
جدول ۱-۳-۳-آمار کلی آثار موجود در موزه‌ی شهدای تبریز، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۱	۸۱
جدول ۲-۳-۳-طبقه‌بندی موضوعی آثار موزه‌ی شهدای تبریز بر اساس هویت و مفهوم آنها، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۲	۸۲
جدول ۳-۳-۳-طبقه‌بندی موضوعی آثار موزه‌ی شهدای تبریز بر اساس ارزش‌های نگهداری، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۳	۸۳
جدول ۴-۳-۳-نمونه جدول مورد استفاده در مستندنگاری آثار تاریخی، مأخذ: رستمی، ۱۳۸۵ : ۳۰۲.....۸۵	۸۵
جدول ۵-۳-۳-آثار تک‌ماده‌ای در طبقه‌بندی موضوعی آثار موزه بر اساس جنس و مواد ساختاری آنها، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۸	۸۸
جدول ۶-۳-۳-آثار با مواد ترکیبی در طبقه‌بندی موضوعی آثار موزه بر اساس جنس و مواد ساختاری آنها، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۹	۸۹
جدول ۷-۳-۳-تجلی هنر در میان آثار موزه‌ی شهدای تبریز، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۸۹	۸۹
جدول ۱-۲-۴-تفکیک آثار بر اساس مواد ساختاری، مأخذ: نگارنده.....۹۸	۹۸
جدول ۲-۲-۴-بررسی میزان درصد گونه‌های موجود در موزه، مأخذ: نگارنده.....۱۰۱	۱۰۱
جدول ۱-۳-۴-آسیب‌شناسی آثار کاغذی، مأخذ: نگارنده.....۱۰۳	۱۰۳
جدول ۲-۳-۴-آسیب‌شناسی آثار پارچه‌ای، مأخذ: نگارنده.....۱۰۴	۱۰۴
جدول ۳-۳-۴-آسیب‌شناسی آثار فلزی، مأخذ: نگارنده.....۱۰۴	۱۰۴
جدول ۴-۳-۴-آسیب‌شناسی آثار با مواد ساختاری ترکیبی: کاغذ و پلاستیک و فلز، مأخذ: نگارنده.....۱۰۵	۱۰۵
جدول ۵-۳-۴-استاندارد نور در موزه برای آثار، مأخذ: آگراوال، ۱۳۶۳ : ۲۷.....۱۰۷	۱۰۷
جدول ۶-۳-۴-سنجش دما/رطوبت محیط با دستگاه رطوبت/دماسنج حرارتی، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰.....۱۱۰	۱۱۰
جدول ۱-۴-۴-سنجش روزانه و ماهانه‌ی دما/رطوبت محیط، با دستگاه رطوبت/دماسنج حرارتی در فصل پاییز، نگارنده، ۱۳۹۰.....۱۳۳	۱۳۳

فهرست نمودارها:

شماره و زیرنویس نمودارها شماره صفحه

- نمودار ۳-۳-۱- درصد فراوانی کل آثار موجود در موزه‌ی شهدای تبریز، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۸۱
- نمودار ۴-۲-۱- نمودار خطی - سطحی درصد فراوانی گونه‌ها به تفکیک آثار تک‌ماده‌ای و آثار با ساختار ترکیبی، مأخذ: نگارنده..... ۹۸
- نمودار ۴-۲-۲- نمودار خطی فراوانی گونه‌ها به تفکیک دو گروه: آثار تک‌ماده‌ای و آثار با ساختار ترکیبی، مأخذ: نگارنده..... ۹۹
- نمودار ۴-۲-۳- نمودار سطحی - خطی درصد فراوانی کل گونه‌های آثاری، مأخذ: نگارنده..... ۱۰۰
- نمودار ۴-۲-۴- نمودار خطی - سطحی فراوانی آثار تفکیک شده به مواد آلی و غیرآلی، مأخذ: نگارنده..... ۱۰۲
- نمودار ۴-۳-۱- نوسانات شدید دما / رطوبت موقعیت جزئی از سالن بشماره‌ی ۳ به وقت دی ماه، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۱۱
- نمودار ۴-۳-۲- نوسانات دما / رطوبت کل محیط موقعیت ۱۱ به وقت اسفند ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۱۷
- نمودار ۴-۳-۳- نوسانات دما / رطوبت کل محیط موقعیت ۱۱ در روز، به وقت اسفند ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۱۸
- نمودار ۴-۳-۴- نوسانات دما / رطوبت کل محیط موقعیت ۱۱ در شب، به وقت اسفند ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۱۸
- نمودار ۴-۳-۵- نوسانات دما / رطوبت محیط آشپزخانه موقعیت ۶ در شبانه روز به وقت اسفند ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۱۹
- نمودار ۴-۳-۶- نوسانات دما / رطوبت محیط جزئی از سالن موقعیت ۱ به وقت خرداد ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۲۰
- نمودار ۴-۳-۷- نوسانات دما / رطوبت محیط جزئی از سالن موقعیت ۱ در شبانه روز به وقت بهار. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۱..... ۱۲۱
- نمودار ۴-۳-۸- نمودار خطی نوسانات شدید دما / رطوبت کل محیط در شبانه‌روز به وقت دی ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۲۱
- نمودار ۴-۳-۹- نمودار خطی نوسانات شدید دما / رطوبت در شب به وقت دی ماه. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۲۱
- نمودار ۴-۳-۱۰- نمودار ستونی سنجش میانگین دما/ رطوبت بر اساس موقعیت مکانی، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۲۲
- نمودار ۴-۳-۱۱- فراوانی آسیب‌های موجود در آثار، مأخذ: نگارنده..... ۱۲۶
- نمودار ۴-۳-۱۲- فراوانی آسیب‌های بارز در کل آثار، مأخذ: نگارنده..... ۱۲۶
- نمودار ۴-۴-۱- نوسانات محیطی در شب، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۳۴

فهرست نقشه‌ها:

شماره و زیرنویس نقشه‌ها شماره صفحه

- نقشه ۲-۳-۱- پلان موزه‌ی شهدای در حال تأسیس تبریز، مأخذ: معاونت پژوهشی بنیاد شهید و ایثارگران تبریز، ۱۳۸۸..... ۴۰
- نقشه ۲-۳-۲- نقشه‌ی استان آذربایجان شرقی، مأخذ: سازمان میراث فرهنگی استان، ۱۳۸۹..... ۴۱
- نقشه ۴-۳-۱- نقطه‌یابی برای جایگاه اشیاء؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۰..... ۱۰۹

مقدمه

«پندار ما این است که ما مانده‌ایم و شهداء رفته‌اند؛ اما حقیقت آن است که زمان ما را با خود برده است و شهداء مانده‌اند». (آوینی، ۱۳۸۱: ۱۸)

جنگی که در شهریور سال ۱۳۵۹ هـ.ش شروع و تا مرداد سال ۱۳۶۷ هـ.ش ادامه پیدا کرد؛ اتفاقات زیادی را بر ورق‌های تاریخ ایران ثبت نمود. تلاش ایران در جهت حفظ ارزش‌های جنگ، بعد از گذشت ۳۰ سال، آنچنانچه شایسته‌ی آثار باقی‌مانده از جنگ باشد، هنوز چشمگیر نبوده است. آثار نشانگر ایثارگری-های مردمی، بی‌تردید جزء موارث فرهنگی و تاریخی این سرزمین به‌شمار می‌رود؛ و باید تا دور نشدن از زمان جنگ، در حفظ آگاهانه‌ی آن کوشید.

درک و شناخت آگاهانه از اثری و مطالعه بر روی هویت آن از نظر ارزش‌های موزه‌ای، در جایگاه خود به ماندگاری اثر کمک فراوانی خواهد نمود؛ چرا که عدم بررسی این موضوع، سبب ناشناخته ماندن ارزش‌های آثار شهداء گشته و موزه‌ها در شروع کار با ابهاماتی مواجه هستند؛ که هم سبب تبدیل موزه‌ی پویا به موزه‌ی آرشیوی فیزیکی شده و هم حفظ ارزش‌های زمان جنگ در جامعه راکد خواهد ماند. در حوزه حفاظت از آثار جنگ، بررسی مبانی نظری مرمت و حفظ آثار شهداء به عنوان فرهنگ جنگ و پایداری و شجاعت، با وجود ارزش‌های خاص خود، باید مورد ارزیابی و مطالعه قرار گیرد. اما آنچه کمتر مورد توجه بوده، بررسی و حفظ علمی آثار شهداء و همچنین نبودن راهکار عملی در این زمینه است. نگارنده از مطالعه‌ی اندک پژوهش‌های انجام گرفته نیز، پاسخی برای سوالات خود در جهت اجرایی شدن آن نیافته است؛ لذا پروژه‌ی نهایی دوره‌ی کارشناسی‌ارشد، بهانه‌ای شد تا در زمینه‌ی شناخت و مطالعه‌ی آثار اختصاصی شهداء و همچنین بررسی شیوه‌های نگهداری صحیح آنها، تحقیقات و مطالعه‌ی براساس ساماندهی آثار موزه‌ی شهدای تبریز، انجام دهد. در این پروژه هم می‌توان به شناخت کاملی از آثار با عنوان مبانی حفظ و ارزش‌گذاری آنها رسید و هم به‌شرایط ایجاد شده برای نگهداری آثار اشاره نمود. اهمیت موضوع پروژه‌ی حاضر، شکل‌گیری مباحث مبانی حفاظت از آثار شهداء براساس مطالعات تمامی آثار موجود در موزه می‌باشد.

در کل مطالب گردآوری شده‌ی این پژوهش علاوه بر مصاحبه‌ها، حاصل شش ماه مطالعه و تحقیق کتابخانه‌ای و بیست ماه مطالعه‌ی بر روی آثار در موزه می‌باشد. این پژوهش در قالب چهار فصل تنظیم گردیده است. فصل اول اشاره‌ای جامع بر کلیات پژوهش دارد؛ در این فصل به شرح موضوع، چهارچوب نظری و پیشینه‌ی تحقیق، سوالات یا فرضیه‌های تحقیق، اهداف تحقیق، اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن و روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات اشاره شده است.

در فصل دوم با نگاهی بر تاریخچه‌ی جنگ، به تحقیقی پیرامون موزه‌های جنگ در دنیا و ایران، همچنین بررسی دیدگاه کشور عراق نسبت به جنگ و مبارزان خود، و با اشاره به فداکاری مردم آذربایجان، از موزه‌ی مشروطه تا موزه‌ی شهداء پرداخته شده است.

در فصل سوم بطور گسترده و جامع با بررسی و مطالعه‌ی آثار شهداء بر اساس مباحث ارزیابی ارزش‌های موجود در آثار، و با اشاره به محیط موزه‌ی مورد نظر، و موضوع طبقه‌بندی آثار شهداء با هدف ارائه‌ی بهتر آنها و همسو شدن با اهداف حفاظت، موضوع را بسط داده است.

در فصل چهارم رویکرد علمی مبنی بر حفاظت و نگهداری در مباحث مبانی نظری حفاظت و مرمت آثار شهداء، فن‌شناسی، آسیب‌شناسی و ارائه‌ی راهکارهای اجرایی نگهداری و پیشنهادات ضروری روند کاری آن، بر اساس سنجش درصد فراوانی تک‌متغیرین آماری منتج شده از مطالعات نگارنده بر روی کل آثار (۴۰۱۰ اثر) موزه‌ی شهدای تبریز صورت گرفته است. همچنین نگارنده در روند پژوهش برای بهینه‌سازی و ساماندهی سایر موزه‌های شهداء مواردی را به‌عنوان پیشنهادات در آخر آورده است.

امام خمینی (ره): «ما برای درک کامل ارزش و راه شهیدانمان
فاصله‌ی طولانی را باید بپیماییم و در گذر زمان و تاریخ انقلاب و
آیندگان آن را جستجو نماییم» (صحیفه‌ی امام، ج ۲۱: ص ۹۲).

فصل اول

کلیات پژوهش

- اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن
- هدف‌های تحقیق
- سوالات یا فرضیه‌های تحقیق
- چهارچوب نظری و پیشینه‌ی تحقیق
- روش تحقیق یا رویکرد پژوهشی (تاریخی، توصیفی و غیره)
- روش پژوهش یا روش گردآوری اطلاعات (کتابخانه‌ای، مصاحبه، ...)
- جامعه‌ی آماری

جنگ عنصری پویا و در عین حال واژه‌ی منجمد شده‌ی تلخ و نامطلوبی است بر صفحات تاریخ، که لحظه‌ای هم از حرکت باز نمی‌ایستد. ثبت اتفاقات جنگ در هر جامعه‌ای، با دیدگاه‌های متفاوت به تناسب معیارها، ارزش‌ها و اصول حاکم فرهنگی آن جامعه، جدا از ضبط مکتوب (تاریخی)، در قالب‌های مختلف هنری و شیوه‌های متنوع با هدف حفظ و نگهداری صورت گرفته است. امروزه با گذشت مدت زمانی از جنگ بین ایران و عراق، آنچه بیش از هر چیز، تداعی‌گر رشادت‌ها و فداکاری‌های شهداست؛ حجم گسترده‌ای از آثاری است که از شهداء باقی مانده است. این اشیاء که بی‌تردید جزء موارث فرهنگی - تاریخی این سرزمین به‌شمار می‌رود. نیازمند رویکرد علمی و بزرگداشتی در خور ارزش‌های خود می‌باشد.

موزه‌ی شهدای تهران به عنوان اولین موزه‌ی ایثار، از سال ۱۳۵۹ هـ.ش با هدف انگیزه‌ی حفظ و اشاعه‌ی دستاوردهای معنوی فرهنگ ایثار و شهادت، با اسناد و آثار به‌جای مانده از شهیدان، فعالیت می‌نماید. برای گسترش احداث موزه‌های دفاع مقدس در ایران، از سال ۱۳۷۱ هـ.ش با موزه‌ی جنگ خرمشهر در شهر خرمشهر شروع شد و تاکنون نوزده موزه در سراسر ایران به فعالیت خود ادامه می‌دهد؛ که در آنها، مطالعات علمی برای حفظ که از اهمیت فراوانی برخوردار بوده؛ نشده است.

با توجه به مجموعه‌ی آثار باقی مانده از شهداء و نگهداری آنها به صورت بلند مدت و نکته‌ی قابل توجه اینکه این آثار، شباهتی به آثار تاریخی که در موزه‌ها نگهداری می‌شود، ندارند؛ خصوصیات ویژه‌ای دارند؛ باید ضوابط ویژه‌ای برای حفاظت پیشگیرانه و نگهداری آنها تعیین گردد. مسئله‌ی اصلی تحقیق حاضر این است که با رویکرد علمی و تخصصی و هنری، ضوابط و قانون ویژه‌ی مبانی حفاظت پیشگیرانه و مرمت اشیاء باقی مانده از شهداء، تدوین و بررسی شود. در این تحقیق بررسی و مطالعه‌ی دیدگاه‌های تئوریک و مبنایی دلایل حفاظت از آثار باقی مانده از شهداء، در کنار مطالعه‌ی ارزش‌های حفاظتی و بررسی انواع طبقه‌بندی‌های ممکن برای آثار، مورد بحث قرار می‌گیرد. سپس با شناسایی آسیب‌های مختلف موجود در آثار و بررسی عوامل گوناگون مخرب و آسیب‌رسان، به بیان راهکارهای علمی در راستای حفاظت و نگهداری از اشیاء مذکور پرداخته می‌شود.

۱-۱- اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

بر اساس طرح مستندنگاری آثار موزه‌ی شهدای تبریز، ضرورت تحقیقی مبنی بر ارائه‌ی مبانی نظری حفظ و مرمت آثار شهداء که شرایط خاص و متفاوتی با شرایط نگهداری آثار تاریخی دارد، شکل گرفت؛ تا شیوه‌های صحیح حفظ و مرمت اشیاء شهداء بررسی و مطالعه شده و تحقیق حاضر مبنای کلی برای شرایط حفظ و نگهداری آثار شهداء قرار گیرد. از آنجایی که این اشیاء جزئی از اشیای تاریخی و فرهنگی این کشور محسوب می‌شود؛ لذا بررسی و مطالعات حفظ و مرمت آنها، تا حد امکان به صورت گسترده و کامل از دید علمی و ارزشی، در این پایان‌نامه مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

متأسفانه موزه‌هایی که در بیست سال اخیر برای حفظ آثار جنگ دایر شده است؛ بیشتر بر اساس نمایش تاکتیکی و نظامی جنگ بوده و اندک فضایی را برای آثار شهداء اختصاص داده‌اند؛ و کمتر موزه‌ای به صورت اختصاصی به موضوع آثار شهداء پرداخته است. موزه‌هایی هم که برای حفظ آثار شهداء فعالیت می‌نمایند؛ از لحاظ نحوه‌ی برخورد صحیح حفظ و شیوه‌های نگهداری مناسب و علمی، از استانداردهای ضعیفی برخوردارند که این موضوع متأسفانه هم در روند تخریب آثار و هم موجب ایجاد شکاف بین بازدیدکنندگان و موزه، بی‌تاثیر نبوده است؛ لذا مخاطب در دریافت مفهومی اهداف نمایش آثار، در ظاهر فقط به دیدن چند نمونه از وسایل شهید اکتفا کرده و چه بسا که تاثیر نامطلوبی هم دریافت نماید.

پرداختن به این موضوع، از سه جهت دارای اهمیت فراوانی می‌تواند باشد، یکی از لحاظ مطالعه‌ی دیدگاه‌های تئوریک و مبنایی ارزشگذاری و حفظ آثار باقی‌مانده از شهداء، که در این زمینه، آنگونه که لازمه‌ی حفظ آثار باشد کار نشده است؛ همچنین بر اساس گونه‌های مختلف آثار و ارزش‌های وابسته به آن در کنار آسیب‌های مخرب، بیشترین مطالعه را برای حفاظت و مرمت این آثار لازم دارد. دومین شاخه‌ی اهمیت این موضوع، مدیریت صحیح مجموعه‌ی آثار در موزه‌هاست، بدین معنی که میزان آسیب‌های وارده بر اشیاء و شیوه‌های کنترل آن، همچنین بررسی شرایط و روش‌های صحیح

نگهداری و حفاظت از آنها مورد مطالعه قرار گیرد و سومین شاخه‌ی اهمیت موضوع، بررسی اهداف نمایش اشیاء با توجه به ارزش‌ها، آسیب‌ها و گونه‌های مختلف آثار می‌باشد.

۱-۲- هدف‌های تحقیق

موضوع بررسی مبانی نظری حفظ و مرمت اشیاء تاریخی - فرهنگی در طی سه قرن اخیر، بحث‌های زیادی را به همراه داشته؛ که وظایف مرمتگران را در انتخاب شیوه‌ی مرمت هر اثر - با ویژگی‌های منحصر به فرد خود - با در نظر گرفتن اصول و مبانی کلی مرمت و شرایط حاکم بر اثر، مورد مطالعه قرار داده است. لذا در زمینه مبانی حفظ و مرمت آثار شهداء نیز، با توجه به خصوصیات ویژه و شرایط نگهداری متفاوت آنها، خلأئی احساس می‌شود. هدف اصلی این تحقیق، با مطالعه‌ی آثار و گردآوری اطلاعات و دیدگاه‌های متفاوت حفاظتی این آثار، و ارزیابی شیوه‌های نگهداری بهتر آنها در کنار ارائه‌ی اهداف نمایشی، طرح اصول و دستورالعمل‌هایی برای تدوین ضوابط و قانون حفظ و مرمت آثار شهداء می‌باشد؛ تا در جهت ایجاد شرایط مطلوب حفظ این آثار اقدامات علمی صورت گرفته شود.

با اختصاص موزه‌هایی برای آثار شهداء، آنچه در اجرای شرایط حفظ مطلوب برای اشیاء، بیش از پیش ضرورت یافته و باید در اولویت امر به شیوه‌های علمی - عملی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد، بررسی مبانی نظری حفظ و مرمت آثار شهداء بوده؛ تا بر آرمان‌های موجود در زمان اتفاق جنگ و شخصیت‌های آن که محور اصلی دفاع از خاک ایران را بر عهده داشته‌اند ارج نهاده شود.

آثار و وسایل گردآوری شده از خانواده‌های شهداء در مخزن بنیاد شهید تبریز، زمینه‌ی اساسی ایجاد موضوع پایان‌نامه گردید؛ تا با مطالعه‌ی آثار در کنار مطالعه‌ی موزه‌های کشته‌شدگان جنگ در دنیا، شرایط مطلوبی برای حفظ آثار شهداء مطرح شود. آثار شامل: وصیت‌نامه‌ها و نامه‌ها، آلبوم‌های عکس، کارت‌های شناسایی، صدای ضبط‌شده‌ی شهداء، جانماز، ادوات نظامی و . . . می‌باشد. هدف کلی تحقیق را می‌توان، آگاهی یافتن از کمیّت و کیفیت آثار، میزان آسیب‌های وارده بر آثار و

اولویت‌های مرمتی در مجموعه، شرایط نگهداری و ارائه‌ی طرح مناسب جهت حفظ و نگهداری هر یک از مجموعه‌ها، دانست.

با توجه به موضوع پژوهش، بدون شناخت و مطالعه‌ی آثار کار مشکلی است. بنابراین همراه با ساماندهی آثار موزه‌ی شهدای تبریز، بررسی اصول حفظ آثار، مورد مطالعه قرار گرفت. آنچه در متن پژوهش آورده شده، حاصل مطالعات میدانی و بررسی تمامی آثار نزدیک بر ۴۰۱۰ رقم بوده؛ بنابراین می‌تواند به عنوان دقیق‌ترین پژوهش در این زمینه معرفی شده و مورد استفاده قرار گیرد. در زمینه‌ی اهداف کلی تحقیق با بخش‌های نظری و عملی می‌توان به موضوعات زیر اشاره نمود:

۱. مطالعه‌ی آثار و طبقه‌بندی آنها به همراه برآورد آماری آثار در روند مستندنگاری.
  ۲. بررسی ارزش‌های آثار شهداء و مطالعه‌ی دیدگاه‌های تئوریک و مبنایی حفظ و مرمت آنها.
  ۳. آسیب‌شناسی و فن‌شناسی آثار به‌همراه برآورد آماری و تعیین آسیب‌های مخرب.
  ۴. پایش محیطی موزه (دما / رطوبت / نور).
  ۵. ارائه‌ی راهکارهای علمی و عملی برای نگهداری با تدوین ضوابط حفظ و مرمت آثار شهداء.
  ۶. بررسی و شناسایی اهداف نمایش آثار با بررسی نوع و شیوه‌های نمایش.
  ۷. ارائه‌ی روش‌های مطلوب و استاندارد شیوه‌های آرشیو آثار در مخزن موزه.
- تمامی آثار باقی‌مانده از شهداء در گنجینه و موزه‌ای جمع می‌گردد، تا یادآور رشادت‌ها و دلیری‌های انسان‌هایی باشد که هیچگاه از خودگذشتگی آنها فراموش نمی‌شود و تا ابد در دل تاریخ ماندگار خواهد بود. بازدیدکنندگان موزه، ضمن آشنایی با اتفاقات جنگ، ایثارگری‌ها را نیز خواهند دید.

۱-۳- سوالات یا فرضیه‌های تحقیق

- ارزش‌های فرهنگی نهفته در آثار شهداء چیست و حفظ و ارائه‌ی این آثار، تا چه اندازه می‌تواند پیام‌رسان فرهنگ دفاع و شجاعت‌ها و ایثارگری‌های مردان جنگ باشد؟

- آثار باقی مانده از شهداء، به علت عدم نگهداری صحیح در محیط تعریف شده‌ی موزه‌ای و ورود آسیب‌های مختلف به آن، در معرض خطرات جدی قرار گرفته‌اند و به دلیل کاربردی بودن و نیز عدم مرغوبیت مواد اکثر آثار، در شرایط نامطلوب نگهداری، نمی‌توانند طول عمر مفیدی داشته باشند؛ آیا می‌توان با ایجاد شرایط مطلوب عمر آنها را افزود؟

- نحوه‌ی برخورد مرمتگر و موزه‌دار با این نوع آثار فرهنگی، بایستی چگونه باشد تا هم ارزش‌های فرهنگی آن حفظ شود و هم میزان ماندگاری آن در مدت زمان بلندی تعریف شود؟

۱-۴- چهارچوب نظری و پیشینه‌ی تحقیق

در کل آنچه به عنوان موزه‌های دفاع مقدس و جنگ در ایران تأسیس شده است به تعداد نوزده موزه می‌رسد؛ که از بین آنها تعداد شانزده موزه، خاص آثار شهداء بوده، که به علت عدم مطالعه‌ی حفاظتی آثار، در بیان اهداف‌شان دچار مشکل هستند.

در ارتباط با موضوع پژوهش، تحقیق‌های انگشت‌شماری نیز انجام شده؛ که در قالب پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی، بر محور آثار و موزه‌ی دفاع مقدس از دیدگاه معماری، برای طراحی موزه‌ی جنگ، با ساختار پیکره‌ی کلی تاریخ جنگ و ادوات نظامی، می‌باشد. با مطالعه‌ی این پژوهش‌ها، هم به یکسان و مشابه بودن مطالب در آنها می‌توان پی برد؛ و هم عدم بررسی جایگاه آثار شهداء که جزئی از موزه‌ی جنگ می‌باشد، در آن احساس می‌شود. برای مثال پایان‌نامه‌ی «موزه‌ی دفاع مقدس - دیدگاه جنگ، علی‌گودرزی، دانشگاه تهران - ۱۳۸۷» نمونه‌ای است که در آن سخنی به اختصاصی بودن موزه برای جنگ در آن دیده نمی‌شود؛ یا نمادهایی در جهت موزه‌ی تخصصی با ایده‌های نو در آن مطرح شود. موضوع طراحی و معماری موزه‌ی جنگ و همچنین معماری موزه‌ی شهداء، با مطالعات عمیق به همراه تفکر و هنر ایرانی، می‌تواند به‌عنوان عناوین مهم پژوهشی برای محققین مطرح باشد؛ و نیز در ادامه‌ی این پژوهش‌ها و مطالعه‌ی تطبیقی بین معماری موزه‌های جنگ در دنیا، می‌توان آنگونه که شایسته و بایسته است، در ایران نیز کار اجرایی قابل قبول که لااقل از نظر معماری، بتوان به عنوان موزه‌ی ایده‌آل جنگ، بدان اشاره نمود؛ انجام داد.